

Anssi Terva-Oja, Timo V. Jyystö, Jarmo
Sartsinarius-Pylppö

KAKSITUHATVUOTINEN AJANTIETO

joka kodin käsikirja perisuomalaisesta
kalenteriviisaudesta ja siihen liittyvistä tavoista

KAKSITUHATVUOTINEN AJANTIETO

joka kodin käsikirja perisuomalaisesta kalenteriviisaudesta
ja siihen liittyvistä tavoista

Toimittaneet:
Anssi Terva-Oja,
Timo V. Jyystö,
Jarmo Sartsinarius-Pylppö

Waßerhof Ultra-Scientific Publication Asp.
(Folkloristic series 15:2025)
2025

Taitto ja kuvat: Tekijät
Julkaisija: Waßerhof Ultra-Scientific Publication Asp.
© Tekijät

Kustantaja:
BoD · Books on Demand,
Mannerheimintie 12 B, 00100 Helsinki,
bod@bod.fi
Kirjapaino:
Libri Plureos GmbH, Friedensallee 273,
22763 Hampuri, Saksa
ISBN: 978-952-80-9452-4

KAKSITUHATVUOTINEN AJANTieto

Esipuhe täysin uudistetun ajantiedon ajantasaiseen laitokseen.

Tuhat vuotta on taas kulunut ja oli siis tarvetta päivittää aikalaisillemme ajantiedon uudistettu laitos. Lienee paikallaan sanoa muutama sana teoksen sisällöstä ja niistä muutoksista, joita siihen on tehty.

Ensinnäkin suurin osa päiväkohtaisista artikkeleista on korjattu, muokattu ja täydennetty uudella aineistolla. Niihin on lisätty myös rajanaapureidemme tapoja kosmoksen kansoja unohtamatta, koska toimituskunta on katsonut, että tämä lisää ymmärrystämme tapojen leviämisestä ja kulttuurien välisestä vuorovaikutuksesta.

Muutostarve on noussut myös siitä laajasta tutkimustyöstä, joka vuosituhannellamme on kohdistunut kansamme perinteisiin ja tapoihin. Se on lisännyt runsaasti tietämystämme ja ymmärrystämme suomalaisista kansantavoista.

Tässä voidaan nähdä erityisesti kolme koulukuntaa. Ensinnäkin suomalaisuuden alkuperää etsivä ja määrittelevä, ns. urfinska-liike, toiseksi eurooppalaiseen uuteen yhteiskuntatieteeseen liittyvä ns. panoptikon-koulukunta ja kolmanneksi pangalaktisuutta etsivä postwoselointi-oppijärjestelmä. Olemme innolla pystyneet hyödyntämään näitä kaikkia tässä teoksessamme ja sen ajantasaistamisessa.

Jokaisen kuukauden merkittävimmästä juhlasta on valittu liitteeksi kuvia ja hahmopiirustuksia, joiksi kansatieteilijän sekä esteettisemmin orientoituneiden valokuvaajien ja taiteilijoiden teoksista on valittu parhaimmisto.

Teoksen valmistumisesta suuri kiitos artikkeleiden kirjoittajille, kirjallisten lähteiden etsijöille ja tarkastajille sekä kenttätöntekijöillemme. Heidän peräänantamattoman työnsä ansiosta teoksen julkaiseminen on nyttemmin mahdollista. Tekstin kieliasun on tarkistanut kielenhuoltomaisteri Aku Telottaja,

jolle myös vilpitön kiitos uupumattomasta uurastuksesta joskus hankalienkin kielisolmujen aukaisijana.

Toimittajat haluavat huomauttaa, että teoksen uudistamistyön aikana on käynyt ilmi, että eräät kansalliseksi perinnöksemme väitetyt asiat tai tapahtumat, esim. huhtikuun 14. päivään liitetty sanonta “Viipurissa viikset leikattiin, Kotkassa kutrit käherrettiin”, ovat keksittyjä tai ulkorajaista perinnettä. Kirjan toimittajat haluavat ilmaista paheksuntansa tällaista historian vääristelyä ja tutkimustyön vaikeuttamista kohtaan.

Tekstin sanoitus voi loukata ja järkyttää herkempää lukijaa, mutta on muistaminen, että entisaikojen tavat ja sanomukset syntyivät ympäristössä, jossa kielipoliiseille irvailtiin armotta. Tapana oli myös pyörittää heidät ojassa, tervassa ja höyhenissä ja asettaa kirkon mäelle häpeäpaaluun miettimään yletöntä haluaan olla aina oikeassa ja korjata vapaiden kansalaisten sanomuksia. Tämän teoksen tarkoitus ei ole kuitenkaan muistuttaa kielenhuoltajia ja viisastelijoita heidän rajoittuneesta ymmärryksestään ja pätemisen tarpeestaan, vaan tätä tointa varten on olemassa jo runsaasti teoksia. Jätämme siis arvostelumme vain tämän yksittäisen huomion varaan.

TAMMIKUU

Tammikuu (Pohjois-Suomessa temmikuu, Turengissa räpyskäkuu, Posion seudulla leahmo) aloittaa vuoden. Kesän odotus alkaa heti talven selän taittuessa. Tähän liittyvänä symbolisena eleenä siirrettiin Merikarvian seuduilla puurolusikka tammikuussa “pirtin kamarinpuoleisen seinän raosta ikkunaseinän rakoon” (Godehielm & Lönnqvist 1873, 774). Perinteisesti tammikuussa avattiin uusi allakka, joka hankittiin kartanoihin ja herrastaloihin jo hyvissä ajoin ennen vuodenvaihdetta. Uuden allakan avaaminen ja hankinta vuoden muina ajankohtina on jälkipolville säästyneiden merkintöjen perusteella ollut merkittävästi vähäisempää. Varmaa syytä tähän ei kuitenkaan tiedetä. Myös saastaisissa savupirteissä syöpäläisten ja haisevan karjan seassa majaileva rahvas oli hämmästyttävän hyvin perillä siitä, milloin talvipäivänseisaus tapahtui. Talvipäivänseisauksen jälkeen varattiin Suomessa yleisesti viikko tai pari aikaa alkavan vuoden valmisteluille.

Sisä-Suomessa uskottiin, että tammikuussa järvet ovat jääkannen peitossa. Tämä pakanallinen uskomus lienee tullut Suomeen Siperiasta muinaisen alkeellisen kulttuurivaihdon mukana. Lumi ja synkkyys ovat olleet tyypillisiä maisemallisia elementtejä. Kristillisiä juhlia tammikuussa on ollut poikkeuksellisen vähän: loppiainen eli epipaani (Kiteellä käytettiin myös muotoa heppispaani, ks. Kiteen kirkkohistoria 1677, 12) on ainut merkittävämpi juhla. Sen sijaan pakanakulttuurin aikaan on juhlimista riittänyt läpi kuukauden. Tämä on sikäli ymmärrettävää, että aikaa oli runsaasti myös juhlimiseen: “tammikuussa ei yleensä viljelystöitä tehty, ja lehmätkin olivat ummessa” (Godehielm & Lönnqvist 1873, 433).

Tammikuun lopussa alettiin jo valmistautua helmikuuhun ja laskiaiseen. Niinpä Karjalasta kerätyn perimätiedon mukaan “balalaikat viritettiin vuoden neljännellä viikolla ja kolmas sahtiannos pantiin käymään” (Gullinen 1885, 114). Gullisen mukaan sanonta “paska haisee ja balalaikka soi” liittyy juuri laskiaisen juhlintaan.

Ruotsinkielisellä rannikkoalueella seurattiin, milloin aurinko nousee paistamaan talvipäivän seisauksen jälkeen taas ensimmäisen kerran pihaladon katon yli. Tämä päivä sattui useimmiten tammikuun toiselle viikolle. Auringon nousu oli merkinä uusiin askareisiin alkamiseen ja tällöin ryhdyttiin valmistautumaan sonnanajoon pelloille, tervapuitten kaatoon ja muihin raskaisiin töihin. Tärkeää oli talvella ravita työmiehet hyvin, että työkyky kovalla pakkaskelilläkin säilyi. Rengeille ja alustalaisille valmistettiin sakea keitto, jonka piti olla maultaankin vahvaa. Palkollisten lisäksi alustalaisille tarjottava keitto valmistettiin sisäelimistä, joita syksyn teurastuksessa oli säilötty tiinuun silavan kanssa. Isäntäväki käytti itse lihat, mutta voimien ja luonnon kasvattamiseksi työväki tarvitsi vahvan ruuan. "Dettos varos soms jävels bruttas" sanottiin vahva-aromisesta punaruskeasta

keitosta (Henchschel 1876). Kyseinen ruokalaji aiheutti ympäristön asukkaille kunnioittavia ja jopa pelonsekaisia tuntemuksia. Niinpä rannikon väkeä ryhdyttiin paikoin kutsumaan tämän ruokalajin tai siinä käytettyjen raaka-aineiden mukaan johdetuilla nimillä. Ruotsalaisperäinen heimonimi bruttaalit tarttuikin useampaan rannikkoseudun viikinkien jälkeläiseen kuin tai tervaan.

Keiton varsinaisen voimantantajana oli perna, jonka vaikutus rannikon perinteisissä paikannimissä on säilynyt nykyaikaan saakka. Lounais-Suomessa näin on nimetty Pernis (Perniö) sekä Itä-Uudellamaalla Pernå (Pernaja). Nimien muinainen alkuperä ilmaisee näiden alueiden yhteydet viikinkikulttuuriin. Uudempien veriryhmätutkimusten perusteella on saatu vahvistusta olettamuksille, että Suomen rannikkoseudun väki on ollut mukana etelään suuntautuneilla viikinkiretkillä (Koikkalainen & al. 1997). Ranskan Pernod on saanut nimensä paikkakunnalla noin 700-luvulla ryöstelleiden viikinkien itsestään käyttämän nimityksen mukaan.

1. tammikuuta

Muinaissuomalaiset eivät juurikaan juhlineet tammikuun ensimmäistä päivää, sen sijaan vuoden alkamisen juhlinta keskittyi heillä 4. päivään tammikuuta (ks. tämä). Joitakin tietoja on kuitenkin siitä, että saamelaisilla sekä Pohjanlahden ympäristön ruotsalais-suomalaisella seka-asutuksella tämä päivä on ollut juhlinnan kohteena. Juhlinta on ollut todennäköisesti hartaan kunnioitettavaa, sillä tällöin odotettiin aina ihmetellen jumala Bökräyksen uutta tulemistä ja valon näkymistä kodan räppänästä.

Ihmetystä kuvaa mainiosti katkelma tuoheen kirjoitetusta runosta, tn. 1200-luvulta:

*Dul Godu Bökkärähys,
Gom med Simath och Semeneth.
Glöm ej Oss Blacka och
Låta Hunden Racka!*

Tyrvännössä on uusi vuosi aloitettu ”huuhtomalla mulukunpiät järvestä” (Päärynä 1976, 125). Paikallisen järven jäähän on paikkakunnan naispuolisten henkilöiden toimesta tehty avanto, josta miehet ovat sitten kauhoneet vettä siitinelimilleen eli ”miespaikoille” naisten katsellessa ja kannustaessa. Kylmän veden on uskottu jäykistävän jäsenet koko loppuvuodeksi (sama, 127).

2. tammikuuta

Toinen päivä tammikuuta lieene mennyt useimmilta Suomenniemellä asuvilta heimoilta ohitse, koska merkintöjä ei päivään liittyvistä uskomuksista tai tavoista ole. Sen sijaan sotien välissä syntyi Rääkkylän kunnan alueella päivään liittyvä mystinen kultti, joka on kuitenkin jäänyt vähälle huomiolle antropologisissa tutkimuksissa ja kulttuurintutkimuksen julkaisuissa.

Rääkkyläläinen kultti, joka itse asiassa on synkretistinen sekoitus Karjalan ortodoksisuutta, pakanaperinteitä ja sibeliaanista kansalliskiihkoa uskoi, että vuosi vaihtuu toisena päivänä tammikuuta. Silloin ”sytytettiin tuohukset ja ammuskeltiin ilimaan ... jalassa piettiin yleensä huopikkaita paitsi silloin, jos oli suvikeli” (nimeltä mainitsemattoman silminnäkijän kertomus, Lauliainen 1928, 120-122). Kultti lieene hävinnyt Karjalan asukkaiden evakuoimisen myötä talvisodan alkaessa. Joitakin jäänteitä siitä on säilynyt aina meidän päiviimme periytyvissä ilotulitusperinteissä, jotka nykyisin kuitenkin sijoittuvat paria päivää aiemmiksi.

3. tammikuuta

Kolmas tammikuuta tunnettiin eräässä rajakarjalaisessa pitäjässä Kolmen kuninkaan päivänä. Kylään oli levinnyt ortodoksinen ajanlasku hieman vääristyneenä ja niinpä kyläläiset ottivat vastaan Jeesuksen vasta tammikuun alussa. Kolme kuningasta viittasi puolestaan niihin juhlallisuuksiin, joita kylässä vietettiin tänä päivänä. Hyvän kuvan niistä saa E. Gullisen teoksesta (1885) sivulta 52, josta seuraavassa suomennos:

Kolme kuningasta tulivat pirttiin pahasti noettuina. Ensimmäisellä oli mukanaan ihmisen kalua merkkäava sauva, toisella hinkalo täynnänsä ulostetta ja kolmannella valkoinen liina. Nämä he heittivät juhlakansan ylle samalla huutaen rivosti:

-Cunnusta teillen kaikille, syhvilistä jokaisen pelille.

4. tammikuuta

Tammikuun alussa Suomen heimot viettivät siis pakanallista sydäntalven juhlaa. Aurinko saatiin mieliin avaamalla loppukesällä kootut karpässienivarastot ja hyvä viljasato pyrittiin varmistamaan roiskuttamalla inhimillistä siementä jokaiseen mahdolliseen koloon. Perinteisesti uskottiin, että tammikuun neljäntenä päivänä

varis käänsi kylkeä. Tämän seikan merkitys on jäänyt myöhemmin unohduksiin. Vrt. korttipeliperinteet 1950-luvulla.

Länsi-Suomessa vuoden neljäs päivä oli niin kutsuttu vaapsiaispäivä. Silloin lapset työnnettiin alasti pihalle vaimoväen hakattua heitä kartuilla. Orsiin ripustettiin jalkarättejä ja hirventalja tuotiin sisälle porstuasta. Perinteinen vaapsiaispäivän ruoka oli nk. röttö, joka valmistettiin käyttämällä ja hapattamalla maltaita ja juureksia. Vaihtoehtoisesti, mikäli talon ruokavarannot sen sallivat, valmistettiin vaapsiaispäiväksi kyörkkynöitä ja päälle hörpittiin imelää velliä. Kyörkkynöiden teko aloitettiin jo tapaninpäivänä, ja esimerkiksi Kyrössä ja Paimiossa sanottiinkin, että ”Tapani kyörkkynät kohottaa”. Kyörkkynöiden valmistustavasta ei ole jäänyt tarkkaa perimätietoa, mutta tiedossa on, että ”tekopäivät olivat yhtä metakkaa ja riitelyä, eikä loukkaantumisiltakaan välttytty. Piiat, rengit ja talon lapset reuhasivat pirtissä tai leivintuvassa yhtenä mylläkkänä ja välillä otettiin esille kartut, kaulimet ja kapustat, joilla kyörkkynöiden tekoa edesautettiin. Useinpa oli jonkun tekoon osallistuneen poski ajettunut pyöreäksi simpulaksi vielä viikkoja jälkikäteen” (Huhu 1987).

Kervolla oli tapana laskea katiskat rannan vesiin tänä päivänä. Tosin jäätyneet vedet haittasivat tätä toimintaa joltisestikin ja usein lopputuloksena oli saalis, joka koostui riähkälinnuista ja muutamasta katiskaan juosseesta rusakosta. Lintujen sulista sekä jäniksennahasta valmistettiin päähineitä, joita pidettiin päivän juhlallisuuksissa, että vaapsiaisia eli pölyhuiskan tapaisia välineitä siivousta auttamaan. Sanastollinen siirtymä lienee selvä.

5. tammikuuta

Tammikuun viidettä päivää pidettiin Suomessa keskiajalla yleisesti turhana. Mitään juhlallisuuksia ei vietetty vaan keskityttiin sydäntalven juhlan (myöh. joulun) loppumiseen ja arjen alkamiseen. Perinteisesti viides päivä oli sahanteroituspäivä.

Raahan seudulla kahdessa pienessä ruotsinkielisessä kyläpahasessa päivä tunnettiin kuitenkin vielä 1950-luvulla taivaanvasamapäivänä. Silloin hiljennytettiin muistelemaan taivaalta pudonnutta hopeanhoitoista esinettä, joka teki Raahan eteläpuolelle nk. Isonhoronsuohon pudotessaan melkoisen kuopan. Tapahtuman ajankohta oli tammikuun alku vuonna 1436 tai 1437. Edgar Allen on kuvannut tapauksen yksityiskohtaisesti kirjassaan ”UFOs, bubblegum music and other pervert phenomena” (1988, 55-57), josta löytyy myös kattava lähdeviitteiden luettelo. Allen väittää tapahtuman olevan ensimmäinen pohjoisella pallonpuoliskolla kirjattu luotettava UFO-havainto. 400 vuotta myöhemmin ilmestyneessä Gudskelovin katekismuksessa mainitaan ”kitukaswuiset wiljan

oraan wäriset ia mulkosilmäiset ihmis-kaltaiset oliot, joita kuljesceli Pohjanlahden rannoilla wielä vuosien perästä. Oliwatpa jotkut astuneet pyhään awioliittoon kyläläisen kanssa” (Gudskelov 1848).

6. tammikuuta

“Lopsautanpa loppiasna sano Hyrskälän isäntä ko piikaans saunasa kopsautti” (sananolu Padasjoelta). Sanonta kuvaa hyvin Suomen heimojen asennetta loppiaiseen. Suomessa vietettiin loppiaista jo ennen kristillistä aikaa. On otaksuttu, että päivän nimitys tulee ruotsinkielisestä sanasta loppa, joka tarkoittaa kirppua. (Godehielm & Lönnqvist 1873, 313). Ahtaissa asunnoissa täit ja muut syöpäläiset sikisivät voimallisesti talven aikana, jolloin myös peseytymismahdollisuudet olivat heikot jäätyneiden vesistöjen vuoksi. Loiskannat saavuttivat huippunsa joulun - so. talvipäivänseisauksen - aikoihin, jolloin ihmiset viettivät suurimman osan ajastaan pirteissä, usein kokoontuneina suurina ryhminä juhlimaan. Loppiaisen tullessa juhla oli loppu, sisälle tuotu kuusi ja viikoittain juopotellut ja nurkissa maleksinut maattomien ja talottomien porukka heitettiin ulos pirtistä ja lämmitettiin sauna. Vielä riitti kuitenkin pimeyttä ja pitkää iltaa intiimiin kanssakäymiseen, ennen kuin palattiin takaisin arkisten askareiden pariin.

Kristinuskon tultua Suomeen päivä liitettiin joulun lopettamiseen. Loppiaisenä eli epipaanina juhlistettiin kolmen viisaan itämaan tietäjän saapumista. Ajan myötä itämaan tietäjien juhlinta siirtyi kuitenkin tammikuun kolmanteen päivään. Oulun seudulle tämä perinne saapui niin myöhään, että paikalliset tiernapojat alkoivat esiintyä jo joulukuussa.

Loppiaisesta on jäänyt runsaasti kertomaperinnettä ja sanontoja Suomen kieleen. Etenkin Savosta on kerätty viljalti loppiaiseen liittyvää “sananrieskaa”. Seuraavassa mainitut valitut sanonnat ovat Turengin kirkkoherra Efraim Gananderin (1866) kokoamia:

- *Loppiainen se on hyvvee mahalle ja koko Jumalan siunoomalle ruumiille (Sonkajärvi).*
- *Det är en satans jävla praktik, den där loppiaisen (Nagu).*
- *Loppiaisna hylskin pylskin, juhannuksena kuhautetahan (Alavieska).*
- *Tiijä noista loppiaisista, kuha ois leipee ja piimee ja lämpimät lapikkaat (Suonenjoki).*
- *Notta hyvinniin, muttei ehkees sittenkään, sano entinen tyttö loppiaista (Niirala).*

- *Keinänen män loppiaisena tansseihin muttei päässy saatille, ku ol paskaset saappaat (Tyrväntö).*
- *Lopun iellä koko loppijainen, viepi talosta lykyn ja naimaikäset (Suonenjoki)*

7. tammikuuta

Seitsemäntenä tammikuuta päättyi erityinen juhlatilaviikko, ns. tilhiviikko. Tilhiviikkoa vietettiin erityisesti Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla. Tilhiviikko liittyi alkuvuoden koviin pakkasiin. Juhlaviikko on eräiden lähteiden mukaan syntynyt Pohjanlahden yli tapahtuneen ruotsalaisvaikutuksen myötä. Juhlaa on aluksi, 1500-1700 -luvuilla vietetty vain pappiloissa ja muissa säätyläistaloissa. Alkuperäisesti viikkoa on pidetty nimenomaan papiston lomanviettona raskaan joulunajan jälkeen. Kaikilta osin pappien juhlanviettoa ei pidetty sopivana mm. juhlimiseen liittyneen ylettömän sahdin ja väkijuomien käytön sekä muun siveettömyyden vuoksi. Pappien käytöksen mukaan aikaa kutsuttiin nimellä dille-vecka tai dille-veckos. Uppsalan arkkipiispan kirjeellä tapa kiellettiin vuonna 1783 ja siinä muodossa se päättyikin ilmeisen nopeasti (Grandlund 1976). Juhlan vietto siirtyi kuitenkin kansan pariin, jossa sitä ryhdyttiin viettämään viikon päätteeksi. Tällöin sanottiin, että "ruvetaan tillestään" tai "tilhestään" (Kannus), "käyvvään tilelle" (Yli-Ii) tai "aletaan tilhelle" (Olhava). Tilhiviikon päätteeksi puettiin joku jälkeenjäänyt tai muuten vähäväkinen tilhikukoksi, joka kiersi kylän taloissa onnea toivottamassa. Tilhikukolle oli laitettu kanan tai variksen sulkia pyrstöksi, työhtö hevosen jouhista ja tuohesta punottu nokka. Olhavassa tilhiviikkoja vietettiin syrjäkylillä vielä 1930-luvulla (Manninen 1959).

Tilhikukko hyppi pirtin pöyvälä ja lausu samala ko nyökytteli: -Pakkasella pörhystän, pakkasella pyörähän, paskasella pyyhistä. Vain jos tilhen ruokitte, lennän kotia pois. Ja tilhelle heitettiin ruis- ja pihlajanmarjajauhoista kusiliemeen alustetusta taikinasta leivottuja kakkaroihin hellan tuhkiin. Tilhi ne sitten nokki sieltä tuhista "iliman käsiään käyttämäti".

Kun "tilhikukko" oli tehnyt kierroksensa kylän taloissa, niin se vietiin taas loppuvuodeksi karsinaansa tai lättiin asumaan. Omituinen perinteen herääminen tapahtui 1990-luvulla Helsingin seudun homoseksuaalipiireissä, jossa tapana oli työntää hivelyn jälkeen strutsinsulkaisen pölyhuiska joukolla valitun tilhen

anukseen. Tämän tuli sitten kukkoilla askeltaen joukon edessä tilhen sirittävä ja kukertava ääntä matkien.

**Valter Nurminen pukeutuneena tilhikukoksi,
Olhava 1895.**

8. tammikuuta

Nykyisen kalenterimme mukaan tammikuun 8. päivä on Hilpan nimipäivä. Hilppa tuli kalentereihin vasta vuonna 1921, jota ennen tänä nimenomaisena päivänä nimipäiviään viettivät Rieti ja Rietu. Useissa lähdeeteoksissa on virheellisesti väitetty nimien olevan väännöksiä Fredrikistä (Ks. esim. Gananderin - 1866 - naurettava ja täysin epäuskottava väite asiasta s. 188), mutta nimien todellinen alkuperä löytyy paljon lähempää: nykyisinkin käytössä olevat sanat rietas ja riettaus tulevat samasta karjalaisesta kantasanaista kuin em. nimetkin.

Tammikuun kahdeksas päivä oli tietyillä paikkakunnilla maan itäosissa siis riettauspäivä, jolloin piikojen väitettiin olevan verevimmillään ja herraskartanon rouvien myötämielisiä. Valitettavasti päivän vietosta ei ole jäänyt kuvauksia jälkipolville sillä voisi hyvin kuvitella, että karjalainen tarinankertomisperinne on hyvinkin yksityiskohtaisesti ja ”mehevästi” kuvaillut parhaita riettauspäivän

seikkailuja. Eräänä syynä lieenee Lönnotin himo sensuroida mehukkaimmat jutut jälkipolvilta.

Riettauspäivän traditiot vähenivät 1800-luvun jälkipuoliskolla ja Venäjän-Japanin -sodan aikana 1900-luvun alkuvuosina päivän vietto loppui lähes kokonaan, kun ko. karjalaiskylät tyhjennettiin asevoimiin kelpaavasta miesväestä. Useissa kylissä päivä sai kuitenkin uusia muotoja ja traditiota jatkettiin naisvoimin.

Länsisuomalaiset keskittyivät tänä päivänä sonnanajoon ja puusavotoihin. Jäyhä pohjalaisuus edellytti ainakin yhden kuukauden päivistä olevan hartaan työpäivän.

9. tammikuuta

“Suvikeli yheksäntenä alkanutta vuotta kusee koko vuoden” (sananlasku Kokkolan seuduilta Erkki Mannisen (1959) mukaan). Pohjanmaalla uskottiin, että vuoden alkupäiviin sattunut leuto talvikeli karkottaa kalat apajilta ja tummuttaa jään, jolloin kutu epäonnistuu. Pakkaskelin varmistamiseksi pidettiin rituaalinomaisesti talojen ovia ja ikkunoita auki vuorokauden verran juuri yhdeksäntenä tammikuuta: ovet ja ikkunat avattiin puoliltaöin, ja suljettiin taas 24:n tunnin kuluttua vuorokauden vaihtuessa. Oleellista oli myös nukkua alasti avointen ikkunoiden ääressä. Ihoon tulleet paleltumat nähtiin myönteisinä merkkeinä.

Tammikuun yhdeksäs päivä oli perinteisesti työpäivä Länsi-Suomessa. Karjalassa puolestaan päivä oli vilkas kauppapäivä, ja esimerkiksi Kivennavalla pidettiin markkinat juuri kyseisenä päivänä (Roininen 1937). Kivennavan markkinoiden yhteydessä järjestettiin myös muita huvituksia; tyypillisenä huvina oli 1920- ja 1930-luvuilla järjestää hiihtokilpailut ja hiihdon päälle pidettiin markkinatanssit. Tuntelemattomaksi jääneen aikalaisen kuvaus Kivennavan markkinoiden hiihtokilpailusta antaa lisävalaistusta urheilun asemasta vuosisadan alkuvuosikymmenien yhteiskunnassa (Roininen 1937, 54-55):

Ne oli aina kovat ne hiihot Kivennavalla ja voittaja oli tietty tansseissa kovasti tyttölöijien mieleen. Meijän kylältähän se Sorsan Taavi oli seutukunnan paras hiihtäjä ja sankari. Ihan voittamaton mies se oli, ellei lasketa mukaan tuota Ketun Anttonia ja sitä viipurilaista Hovattoffia ja Burtsoffia ja Lalun veljeksiä ja sitä Siiralan nuorempaa poikaa ja muutamaa muuta miestä tästä lähistöltä, minut mukaan lukien. Eihän se Taavi sitten eukkookaan soanu kun se ei niissä kilpailuissa pärjännyt mitenkää. Kaikkihan sille nauroi. Muut me markkinatansseissa aina ryypättiin ja tyttöjä

riiattiin mutta ei sitä Taavia koskaan kelpuutettu porukoihin. Mokomaa ruununraakkia.

10. tammikuuta

Tammikuun 10. päivää on vietetty maassamme Nyryikin päivänä jo myöhäiskeskiajalta lähtien. Nyryikinpäivän vietto liittyy pakanallisten ja kristillisten tapojen yhteensulautumiseen. Nyryikinpäivän vieton merkitys kohosi kuitenkin suurimmilleen renessanssiajan uusien tieteellisten havaintojen, valistuksen ja uskonpuhdistuksen myötä. Kun kirkoissa julistettiin saarnojen yhteydessä uusia oppeja, levisivät ne rahvaan keskuuteen. 1600-luvulla Suomen talonpoikaisväestökin oli oppinut laskemaan kymmeneen ja uusi lukujärjestelmä otettiin käyttöön.

Varhemminhan kansa käytti paikallisia lukujärjestelmiä kuten seitsemään perustuvia ”seitsiäistä” (Pomarkku) ja ”lunttaa” (Sodankylä) sekä yhdeksään perustuvaa ”kälvää” (Orimattila). Epäilynä on, että näitä kehittyi paikallisissa sisäsiittoisissa kyläyhteisöissä, joissa esiintyi runsaasti mutaatioita. (Lukujärjestelmistä enemmän heinäkuuhun liittyvässä luvussa.) Vuoden alusta laskettuna kymmenen oli maaginen luku, joka aloitti taas uuden kymmenen ja siten myös ajankierrossa uuden vaiheen. Kymmeneen liitettiin uuden synty ja hedelmällisyys, jotka tavoissa ovat ilmenneet kansan keskuudessa etenkin 1700- ja 1800- luvuilla.

Nyryikin vietossa voimistui pakanallisten tapojen sekoitus kirkon opetukseen esimerkiksi hyvän viljasadon manauksena. Manausta Nyryikkinä on vaalittu voimaperäisimmin ja pisimpään viljelyoloistaan hankalina tunnetuilla vedenjakajaseuduilla. Cedercreuz (1889) tapasi retkillään mm. Karttulassa ja Rautalammilla kansantapoja, jotka viljavammilla eteläisillä seuduilla olivat hävinneet jo syrjäkylistäkin.

Nyryikkinä näet oli tapana, että emäntä pisti illalla leipäjuuren likoamaan. Nyryikki-aamuna isännän johdolla talon miesväki vanhoja ukkoja lukuun ottamatta kokoontui ringiin taikinakorvon äärelle. Jos talossa oli käymässä kulkumiehiä tai naapurista oli pyydetty miesvieraita, niin nämä pyydettiin mukaan ringiin taikaa vahvistamaan. Korvon laidan läpi oli näverretty reikiä. Tavallisesti reikiä oli seitsemän, joskus kymmenen mutta suurimmissa taloissa jopa 12.

Kävivät ukot siihen piiriin ja ottivat toisiaan kädestä kiinni. Sitten isäntä lauloi ja rengit ja vieraat mukana. Samalla heilutettiin tahdissa korvoon, että taika syntyisi. Ringissä olijoiden hepiti oli laitettu korvon reikiin. Siinä sitten laskettiin siemenet taikinajuureen. (Suomennos toimittajien.)

Kun taikina oli kohonnut, ei emäntä siunannut tätä vuoden ensimmäistä taikinaa viiltämällä ristinmerkkiä, vaan isännän tehtävä oli piirtää lukin kuva väärinpäin. Taialla toivottiin hyvää viljavuutta laskemalla vuoden ensimmäinen siemen siunattuun paikkaan. Tapa on myöhemmin ilmaantunut ja säilynyt Tervolassa, jossa ”Jumalan hyvää siementä ei saa heittää hukkaan.”. Tieto taiaista lienee levinnyt tukkisavotoilla, joilla eri puolilta maata peräisin olleita työmiehiä on kohdannut toisiaan (Konkka 1983).

11. tammikuuta

Tammikuun yhdeksätoista päivää vietettiin Rymättylän Yläkylässä Tappaispäivänä. Tapa oli yleinen 1700- ja 1800-luvulla. Meidän vuosisadallemme siitä on enää jäänteinä elänyt ns. Taappapäivä, johon Tappaispäivään liittyneet perinteet ovat yhtyneet. Tappaispäivän menojen tärkeimpänä osana on ollut ns. liiskaaminen. Tällä tarkoitettiin sitä, että kussakin perheessä lapsista heikoin otettiin tappaispäivän aamuna, laitettiin oven ja kamanan väliin linkkuun ja liiskattiin. Näin tapettu nuorukainen sitten nyljettiin ja hänestä keitettiin tappaispäivän keitto, joka sitten nautittiin illemmalla. Juhlallisuuksille olikin ominaista suvun koollekutsuminen ja em. keiton syöminen koko suvun voimalla, sukuyhteyden symbolisena kuvana. Joissakin kuvauksissa (ks. Edelin 1875) on kerrottu päivään liittyneen myös inestisiä akteja, mutta näistä ei ole varmuutta.

Raaka tapa saatiin hävitettyä lopullisesti vasta 1800-luvulla kristillisen papiston toimesta. Mutta kuten sanottua, perinteen pohjalta on syntynyt Taappapäivä, jolloin Rymättylässä edelleen kokoonnutaan syömään hernekeittoa koko suvun voimalla.

12. tammikuuta

Suomen kansankulttuuri on täynnä sanontoja ja kertomuksia, joita tätä nykyä voivat puritaanisimmat lukijat pitää moraaliltaan arveluttavina, jopa rivouksina. Vääristyneen kuvan on antanut mm. Lönnrotin kokoama Kalevala, josta kaikki epämääräinen aineisto on siivottu pois. Ei kuitenkaan voida kieltää sitä, etteivätkö osuvimmat ja huumoriltaan hersyvimmät sutkaukset, sanonnat ja sananlaskut usein käsittelevä seksuaalikulttuuria. Ohessa on esimerkkejä tammikuun 12. päivään liittyvistä sanonnoista, jotka ovat aikaisemmin jääneet sensuurin takia julkaisematta:

- *Tammikuun kahententoista syntyneet on puonneet huoran persiestä (Loppi).*
- *Tusina päiviä vuodesta tänäpänä kulunut, niinko on männävuonna kulunut loppuun koinureita litan reisiin piheissä (Asikkala).*
- *Mulukku jäökkänä niinko jämpsäläisellä joka ei ou tammikuun kahenteentoista mennessä sitä lypsänä (Muurame).*
- *Ko kahestoista päivä vuotta panoo lapsen alulle niin siitä se tuloo miehimys (Raahe).*

Vuoden 1884 tammikuussa tyrnäväläisen kauppiaan Kullervo Sundströmin tytär Hilja katosi. jonkin ajan päästä vanhemmille paljastui, että Hilja oli karannut seudulla vierailleen herätysliikkeen saarnaajien mukaan ja matkustanut lähetyssaarnaajien avuksi Länsi-Afrikkaan. Melko tarkasti neljä vuotta myöhemmin, 12. tammikuuta 1888 Hilja ilmestyi takaisin Tyrnävälle. Paluumatka oli ollut raskas: Pohjanlahti oli jäänyt poikkeuksellisen aikaisin, joten Hilja oli joutunut tekemään matkaa Pohjois-Ruotsin kautta, kiertelevien kaupustelijoiden seurueessa. Huhuja Hiljan muutoksesta oli kuultu jo kotimatkan aikana, ja tytön palatessa paikkakunnalle hänen ulkonäkönsä sai aikaan varsinaisen kansainvaelluksen: Hilja oli venyttänyt huulensa ja kaulansa luonnottomiin mittoihin ja tatuoitannut lähes koko vartalonsa myyttisten kuvien peittoon, ja nyt lähiseutujen asukkaat halusivat nähdä tämän oudon ilmestyksen. Kauppias Sundström ei aikaillut, vaan alkoi periä uteliailta pääsymaksua (aikuiset 6 penniä, lapset 3 penniä), jonka maksamalla pääsi tollöttämään persoonallisen näköistä nuorta naista kamarin ovelta. Kauppias Sundströmin vaimo apulaisineen myi kahvia ja nisua pirtin puolella. Lapsille oli tarjolla kovia karamelleja eli kompiaisia. Kohu Hilja Sundströmin ympärillä laantui vähitellen, eikä Hiljan kirjoittama muistelmateos (Sundström 1890) osoittautunut myyntimenestykseksi. Hilja jatkoi kauppiasperinnettä Tyrnävällä ja kuoli 12.1.1924, eli 36 vuotta paluunsa jälkeen. Tyrnävällä vietetään Hiljan päivää edelleen 12. tammikuuta. Päivän aikana nuoret naiset maalaavat ihoonsa omituisia kuvia ja lapsille tarjotaan kompiaisia. Hilja Sundströmin käyttämät puiset huulenvenytyskiekot ovat edelleen nähtävissä Tyrnävän kunnantalon lasivitriinissä kunnanviraston aukioloaikoina. (Huom. juhlapyhien aattoina poikkeukselliset aukioloajat.)

13. tammikuuta

Nuutinpäivä on kansatieteilijöiden keskuudessa ollut aina suosittu siihen liittyneiden moninaisten perinteiden takia. Jo Kenttärauta (1958) ja etenkin uudemmat tutkimukset (Moisio 1994) ovat kuitenkin osoittaneet lähes kaikki aiemmat tutkijoiden esittämät selostukset kansan tavoista perättömiksi. Nuutinpäivälle on syntynyt tutkijoiden itse luomia ja viittauksissa elämään jääneitä taruja.

Ainoa Nuuttiin liittyvä tapa, joka voidaan kiistatta todistaa, on Suupohjan alueella noudatettu ”pirttuu” -päivä. Pirttuupäivänä kyläläiset menivät joen mutkaan, josta valittiin pajupensas. Pensaas juurelle laitettiin akka makaamaan. Akan piti olla alastomana muuten, mutta pakarapuoliskojen väliin oli työnnetty kuohitulta kollikissalta otettu häntä. Kylän väki katsoi, milloin akka tulee siniseksi. Kun akka oli sininen, niin laitettiin villanyöri, jossa oli seitsemän solmua, akan nilkan ympäri. Jos akka ei näin puettuna vaihtanut väriä, niin se työnnettiin joen jäähän hakattuun avantoon. Sitten sen talon isäntä, josta akka oli otettu, sai ottaa piioista uuden emännän taloon. Tavan käytännön merkitys oli, että siten talonpoikaissukuihin ei päässyt tulemaan huonoa tautiperintöä, kun sitä näin aina vahvistettiin tuoreella verellä. Suupohjan alueella vähämielisyys ja syntymävammaisuus ovatkin aina olleet maassamme silmiinpistävän alhaisella tasolla. Joskus joku äkämystynyt akka saattoi väriä vaihtaa villalangoilla puettaessa, mutta tämä vain osoitti akalla olevan hyvän veren ja akka sai jäädä taloon emännäksi.

Alla oleva, oletettavasti Eero Järnefeltin tekemä maalaus liittyy yllä kuvattuun tapahtumaan. Joskus kävi niin, että talon isäntä ei olisikaan halunnut luopua vaimostaan vaan taipui rituaaliin kyläläisten vaatimuksesta. Tällaisten tapausten jälkeen kylien lähijärvien jäällä saattoi kerralla nähdä jopa useita surevia miehiä. Traditio on säilynyt vieläkin tietyissä osissa Suomea ja esimerkiksi Kuopion seudulla miehet kokoontuvat keväthalvella jäälle istuskelemaan.

Kaksituhatvuotinen ajantieto päivittää vuosituhannen alussa julkaistun Tuhatvuotinen ajantieto teoksen uusimmalla tiedolla kansamme tavoista ja perimätiedosta. Merkittävä osa päiväkohtaisista artikkeleista on korjattu, muokattu ja täydennetty uudella aineistolla. Niihin on lisätty myös rajanaapureidemme tapoja kosmoksen kansoja unohtamatta, koska toimituskunta on katsonut, että tämä lisää ymmärrystämme tapojen leviämisestä ja kulttuurien välisestä vuorovaikutuksesta. Muutostarve on noussut myös siitä laajasta tutkimustyöstä, joka vuosituhannellamme on kohdistunut kansamme perinteisiin ja tapoihin. Se on lisännyt runsaasti tietämystämme ja ymmärrystämme suomalaisista kansantavoista.

BoD

